

нормативно - правна регулатива**СЕРВИСНИТЕ СЛУЖБИ ВО МАКЕДОНИЈА
ЗА ЗАШТИТА, ОБРАЗОВАНИЕ И
РЕХАБИЛИТАЦИЈА НА ДЕЦАТА СО
ПОСЕБНИ ОБРАЗОВНИ ПОТРЕБИ
(развој и состојба, законска рамка, новини и
предизвици, предлози)**

Одржано предавање на 16 и 17 ноември 2006 година на Филозофскиот факултет на Формуној за Сервисните служби во организација на Македонската научно здружение за Аутизам и Европската асоцијација на обезбедувачи на услуги за лицата со пречки во развојот на кој учествуваа сите директори на установите за лица со пречки во развојот и од невладините сектор во Република Македонија

Љупчо АЈДИНСКИ

Филозофски факултет
Институт за дефектологија

Образованието и рехабилитацијата на децата со посебни образовни потреби во Република Македонија (слепи, глуви, психички попречени, телесно инвалидни и др.) се организира и изведува со организиран систем кој опфаќа: превентива, детекција, дијагностика, рана интервенција, посебно предучилишно, основно, средно и високо образование, социјализација, интеграција и институционално згрижување на лицата со тешки и со комбинирани недостатоци.

За успешна реализација на тој систем создадени се следните сервисни стручни служби:

Адреса за сепаратите:

Љупчо АЈДИНСКИ

Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Филозофски факултет
Институт за дефектологија

Бул. Крсте Мисирков бб, 1000 Скопје, РМ
ajdinski@freemail.com.mk

normative and legal regulation**SERVICE INSTITUTIONS IN MACEDONIA FOR
CARE, EDUCATION AND REHABILITATION OF
CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATION
NEEDS
(development and conditions, legal frame,
innovations and challenges, proposals)**

A lecture held on 16 and 17 November 2006 at the Faculty of Philosophy at the Forum on Service Institutions organized by the Macedonian Scientific Association of Autism and the European Association of service providers for people with developmental disabilities with participation of the directors of the institutions for people with developmental disabilities and the NGOs in the Republic of Macedonia.

Ljupcho AJDINSKI

Faculty of Philosophy
Institute of Special Education and Rehabilitation

Education and rehabilitation of children with special education needs in the Republic of Macedonia (blind, deaf, people with mental disabilities, with physical disabilities and others) is organized and carried out through an established system consisted of: prevention, detection, diagnosis and early intervention, special preschool, primary, secondary and higher education, socialization, integration, institutional care of people with severe and combined disabilities.

For a successful realization of the system, the following professional service institutions were established.

Address requests for reprint to:

Ljupcho AJDINSKI

“Ss Cyril and Methodius”
University Faculty of Philosophy
Institute of Special Education and Rehabilitation
Bull. “Krstе Misirkov” bb, 1000 Skopje, RM
ajdinski@freemail.com.mk

1. Има 4 специјализирани развојни центри (два во Скопје и два во Битола) **за превентивна заштита, рана детекција, дијагностика и рана интервенција** на децата од предучилишна возраст, особено на децата родени со висок ризик, како и организирана патронажна дефектолошка и друга стручна служба за работа со децата и родителите во семејствата.

Тие институции се недоволни да ги задоволат потребите на државата зашто постојат само во два града. Треба да се направат напори такви служби да се организираат и во други градови.

РАЗВОЕН ЦЕНТАР
(DEVELOPMENTAL CENTER)

СИСТЕМАТСКИ ПРЕГЛЕД-РАНА
ДЕТЕКЦИЈА
(SYSTEMATIC EXAMINATION-
EARLY DETECTION)

РАНА ДИЈАГНОСТИКА
(EARLY DIAGNOSIS)

2. За предучилишно воспитание за деца со посебни образовни потреби но со потешок недостаток постојат групи при седум рехабилитациони установи: по една за слепи, деца со аутизам и телесно инвалидни деца; две за деца со умерена, тешка и длабока психичка попреченост, и три за деца со оштетен слух и говор. Во сите овие облици се опфатени околу 230 деца.

Исто така и во редовните детски градинки заедно со другите деца има вклучено околу 300 деца со посебни образовни потреби од предучилишна возраст.

1. There are 4 specialized developmental centers (two in Skopje and two in Bitola) **for preventive care, early detection, diagnosis, early intervention** of children at preschool age, especially children born with high risk, as well as organized special education and other professional service for work within the families.

These institutions can not satisfy the needs of the Republic of Macedonia due to the fact that they exist only in two towns. Such institutions should be established in other towns in the country.

2. There are special sections at seven special institutions for special preschool education of children with developmental disabilities and special education needs for severe disabilities: one for blind, one for children with autism and one for physically disabled children; two for children with moderate, hard and severe mental retardation and three for children with impaired hearing and speech. About 230 children are included in these institutions.

The regular kinder-gardens, besides the other children, include about 300 children developmental disabilities and special education needs at preschool age.

РЕХАБИЛИТАЦИЈА НА СЛУХОТ
(REHABILITATION OF HEARING)

РЕХАБИЛИТАЦИЈА НА МОТОРИКАТА
(PHYSICAL REHABILITATION)

РЕХАБИЛИТАЦИЈА НА ГОВОРОТ
(SPEECH REHABILITATION)

3. За основно образование за деца со посебни образовни потреби од разни видови попреченост со потешок недостаток постојат седум посебни училишта: по едно за глуви, слепи и тешко инвалидни како и четири за ученици со психичка попреченост. Вкупно се опфатени околу 600 ученици.

Покрај училиштата за посебно основно образование, постојат уште околу 40 посебни одделенија за ученици со психичка попреченост со потешок недостаток при редовните основни училишта со околу 400 ученици во 15 општини во земјата.

Се започна со инклузија на деца со посебни образовни потреби во редовни одделенија во 5 редовни основни училишта, а сега тој број е зголемен на повеќе од 75.

3. For primary education of children with special education needs of different kinds of disabilities there are seven special schools: one for deaf, one for blind and one for severe disabled children and four for children with mental retardation with about 600 pupils all together.

Besides special schools for special primary education, there are about 40 special classes for children with hard mental retardation at the regular schools with about 400 pupils in 15 municipalities.

Inclusion of children with special education needs in regular classes at 5 regular primary schools has started; the number has increased to more than 75 so far.

ОБРАЗОВАНИЕ НА СЛЕПИ ДЕЦА
(EDUCATION OF BLIND CHILDREN)

ОБРАЗОВАНИЕ НА ГЛУВИ ДЕЦА
(EDUCATION OF DEAF CHILDREN)

ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦА СО
ПСИХИЧКА ПОПРЕЧЕНОСТ
(EDUCATION OF CHILDREN WITH
MENTAL DISABILITIES)

4. Средното образование се изведува во четири посебни средни училишта: по едно за глуви и слепи ученици со потешки недостатоци и две училишта за ученици со психичка попреченост. Вкупно се опфатени околу 240 ученици.

Покрај посебно средно образование, голем број слепи, слабовидни, наглуви, телесно инвалидни и помал број глуви посетуваат редовни средни училишта.

Опфатеноста на овие ученици е недоволна и тука треба многу да се работи особено со вклучување глуви и слепи ученици во редовното средно образование.

4. Special secondary education is carried out in 4 special secondary schools: one for deaf and one for blind students with hard disabilities and two for students with mental retardation with about 240 students all together.

Besides the special secondary education, a large number of blind, ones with poor vision, hard-of-hearing, physically disabled and a smaller number of deaf students attend regular secondary schools.

The inclusion of such children should be enlarged, especially the inclusion of deaf and blind students in the regular secondary school.

ЦЕНТАР ЗА ОБРАЗОВАНИЕ И
РАБОТНО ОСПОСОБУВАЊЕ
(CENTER FOR EDUCATION
AND WORK TRAINING)

СРЕДНО ОБРАЗОВАНИЕ НА
ГЛУВИ УЧЕНИЦИ
(SECONDARY EDUCATION
OF DEAF STUDENTS)

ПРАКТИЧНА ОБУКА НА
УЧЕНИЦИ СО ИНТЕЛЕКТУАЛНА
ПОПРЕЧЕНОСТ
(PRACTICAL TRAINING OF PUPILS
WITH INTELLECTUAL DISABILITIES)

5. Постои и високо образование во кое се вклучуваат слепи лица на музичка академија, филозофски, филолошки, дефектолошки, правен факултет и др.; глумите лица се вклучуваат на академија за уметност, на филозофски и дефектолошки факултет и др., а телесно инвалидните лица се вклучуваат на правен, економски, технички и други факултети.

Оваа вклученост е недоволна и треба уште многу да се работи за поголем опфат во високото образование.

5. The Higher Education includes blind students at Musical Academies, Faculty of Philosophy, Faculty of Phylology, Faculty of Special Education and Rehabilitation, Faculty of Law and others; deaf students at Arts Academies, Faculty of Philosophy, Faculty of Special Education and Rehabilitation and so on, and physical disabled people at the Faculty of Law, Faculty of Economics, Technical Faculty and others.

The inclusion of students with disabilities in the Higher education should be enlarged.

6. За престој и работна окупација за младинци со потешок инвалидитет организирани се 20 дневни центри, во кои се опфатени околу 350 лица, а за деца со посебни образовни потреби со потешок недостаток од предучилишна возраст има 10 центри со околу 80 деца.

6. There are 20 daily centers for work with youth with severe physical disabilities which include about 350 people. For children with developmental disabilities and special education needs at preschool age there are 10 centers with about 80 children.

ДНЕВЕН ЦЕНТАР ВО КРИВА
ПАЛАНКА
(DAILY CENTER IN KRIVA PALANKA)

ОКУПАЦИЈА НА ДЕЦАТА ВО
ДНЕВНИОТ ЦЕНТАР
(GATHERING OF CHILDREN IN
A DAILY CENTER)

РАБОТНО ОСПОСОБУВАЊЕ ВО
ДНЕВНИОТ ЦЕНТАР
(WORK TRAINING
IN A DAILY CENTER)

7. За деца и младинци со умерена и тешка интелектуална попреченост постои установа за образование и рехабилитација со околу 138 ученици.

Иако оваа установа врши воспитно-образовна дејност повеќе од 40 години, во последно време одделни лица од одделни државни органи, недоволно упатени во оваа проблематика, го оспоруваат образованието на овие лица, наспроти светските и европските документи и определби како и нашето досегашно македонско искуство.

7. There is one institution for education and rehabilitation for children and youth with moderate mental retardation with about 138 users. Although this institution has performed educational activities for more than 40 years, certain people from some governmental organs, who are not familiar with this issue, oppose the education of these people contrary to worldwide and European documents and provisions as well as our Macedonian experience.

ЗАВОД ЗА РЕХАБИЛИТАЦИЈА НА ДЕЦА И МЛАДИНЦИ - СКОПЈЕ
(INSTITUTE FOR REHABILITATION OF CHILDREN AND YOUTH – SKOPJE)

ОРГАНИЗИРАН ПРЕВОЗ НА ДЕЦА ОД СЕМЕЈСТВАТА ДО УСТАНОВАТА
(ORGANIZED TRANSPORT FOR CHILDREN FROM THEIR HOMES TO THE INSTITUTION)

ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ ВО УСТАНОВА
(PRIMARY EDUCATION IN THE INSTITUTION)

8. За лица со тешка и длабока психичка попреченост постои и работи една установа во која се прифатени околу 350 лица со обезбедена здравствена заштита, нега, правилна исхрана, терапевтски третман, работна окупација, воспитни активности и тренинг.

8. There is one institution for children with severe and deep mental retardation with about 350 people and provided health care, protection, nutrition, therapeutic treatment, occupational activities, educational activities and training.

УСТАНОВА ЗА ЛИЦА СО ТЕШКА И ДЛАБОКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПОПРЕЧНОСТ-ДЕМИР КАПИЈА
(INSTITUTION FOR PEOPLE WITH HARD AND DEEP INTELLECTUAL DISABILITIES-DEMIR KAPIJA)

ТЕРАПЕВТСКИ ТРЕТМАН ВО УСТАНОВАТА
(THERAPEUTIC TREATMENT IN THE INSTITUTION)

РАБОТНА ОКУПАЦИЈА ВО УСТАНОВАТА
(OCCUPATIONAL ACTIVITIES IN THE INSTITUTION)

9. Започнат е процесот на деинституционализација на деца со тешка психичка попреченост (од установата во Демир Капија) и досега се сместени во биолошки и други згрижувачки семејства, повеќе од 30 деца.

9. The process of deinstitutionalization of severe mentally retarded children has started (from the institution in Demir Kapija) and so far about 30 children have been integrated in biological or foster families.

ПОДГОТВУВАЊЕ НА ДЕЦАТА ЗА
ВКЛУЧУВАЊЕ ВО СЕМЕЈСТВА
(PREPARING CHILDREN
FOR FAMILY INCLUSION)

Законодавна рамка

Досегашните законските права на инвалидните лица во Македонија се вградени во:

1. Уставни решенија за правата на инвалидните лица,
2. Законски и подзаконски права на инвалидните лица.

1. УСТАВ НА РЕПУБЛИКА МАКЕДОНИЈА

Во Уставот на Република Македонија содржана е следната одредба:

Член 35: Републиката се грижи за социјалната сигурност на граѓаните согласно начелото за социјална праведност. Републиката им го гарантира правото на помош на немоќните и неспособните за работа граѓани.

Републиката обезбедува посебна заштита за инвалидните лица и услови за нивно вклучување во општествениот живот.

2. ЗАКОНСКИ И ПОДЗАКОНСКИ ПРАВА ПРЕД ДОНЕСУВАЊЕ НА НАЦИОНАЛНИТЕ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ

2.1. Законот за социјална заштита обезбедува:

- социјална услуга;
- помош на поединец;
- домашна нега и помош;
- еднократна парична помош;
- постојана материјална помош;

Legal framework

On the basis of the Constitution of the Republic of Macedonia the following was brought:

1. Constitutional decisions on the rights of people with disabilities;
2. Legal and sub-legal rights of people with disabilities.

1. CONSTITUTION OF THE REPUBLIC OF MACEDONIA

The Constitution of Republic of Macedonia contains the following provision:

Article 35: The State guarantees the social security of citizens according to the principle of social righteousness and the right to help for people with disabilities and people incapable for work.

The State provides special care for people with disabilities and conditions for their inclusion in social life.

2. LEGAL AND SUB-LEGAL RIGHTS BEFORE BRINGING THE NATIONAL STRATEGIC DOCUMENTS

2.1. Law on Social Care provides:

- Social service;
- Individual help;
- Home care and help;
- Occuring once financial help;
- Permanent material help;

- дневно згрижување;
- сместување во друго семејство;
- институционална заштита.

2.2. Законот за заштита на децата обезбедува:

- посебен додаток во форма на паричен надоместок;
- стручна работа со деца во домашни услови;
- институционално згрижување;
- одмор и рекреација според посебни програми.

2.3. Законот за основно образование обезбедува:

- осумгодишно бесплатно специјално образование за деца со посебни образовни потреби со потешка попреченост во специјални училишта и во специјални одделенија при редовни училишта;
- осумгодишно бесплатно образование за деца со посебни образовни потреби вклучени во редовни одделенија на основните училишта;
- учениците со посебни образовни потреби вклучени во воспитно-образовниот процес имаат право на бесплатен превоз, а ако не може да се обезбеди превоз, учениците имаат право на бесплатно сместување и исхрана во ученички дом или во друго семејство.

2.4. Законот за средно образование обезбедува:

- бесплатно средно стручно образование во специјални средни училишта и во специјални одделенија при редовни средни училишта за соодветни занимања или работно оспособување за ученици со посебни образовни потреби со потешка попреченост;
- бесплатно средно образование во редовни одделенија при средните редовни училишта (гимназии, музички, ликовни и други видови средни училишта);
- учениците имаат право на бесплатен превоз, а ако не може да се обезбеди превоз имаат право на бесплатно сместување и исхрана во ученички дом или во друго семејство.

- Daily care;
- Accomodation in foster families;
- Institutional protection.

2.2. Law on Children's protection provides:

- Right of children's allowance (addition to salary);
- Professional work with children in home conditions;
- Institutional care;
- Holiday and recreation according to special programmes.

2.3. Law on Elementary Education provides:

- Eight-year free special education for children with special educational needs in special schools and special classes in formal schools;
- Eight-year free special education for children with special educational needs included in formal schools;
- Free transport service for pupils with special educational needs, if transport can not be provided, the pupils have the right to free board and lodging in a boarding house or a stay with a foster family.

2.4. Law on Secondary Education provides:

- Free secondary vocational education in special secondary schools and free secondary education in special classes at the formal vocational secondary schools or vocational work training for hard disabled pupils with special education needs ;
- Free secondary education in regular classes at secondary schools (gymnasiums, musical and fine-arts schools and others);
- Free transport service for pupils with special educational needs. If transport can not be provided, the pupils have the right to free board and lodging in a boarding house or a stay with a foster family.

2.5. Законот за високо образование им обезбедува на студентите со инвалидност право на:

- предност при упис под еднакви услови;
- потребна помош во подготвување приемен испит.

2.6. Законот за вработување на инвалиди обезбедува:

- услови за работење и прилагодување на работното место;
- работодавците кои имаат вработено инвалидни лица се ослободени од плаќање придонеси за здравствено, за пензиско и инвалидско осигурување и за вработување;
- заштитните друштва се ослободени од плаќање на данок од добивка и сите давачки од добивката;
- работодавецот што ќе вработи инвалидно лице добива неповратни средства во износ од 20 просечни плати, а за потешките инвалиди 40 просечни плати или 4.500 евра односно 9.000 евра;
 - за адаптација на работното место, работодавецот добива 30 просечни плати или 6.650 евра;
 - за набавка на опрема се доделуваат средства во износ до 50 просечни плати или 11.000 евра;
- средствата за ослободување од давачките се обезбедуваат од Буџетот на Републиката, а средствата што се доделуваат на работодавците се исплатуваат од посебен наменски фонд.

2.7. Законот за работни односи обезбедува права на:

- еден од родителите на тешко инвалидно дете да работи со половина од полното работно време;
- родителот да има надомест на плата за скратено работно време.

2.5. Law on Higher Education provides for disabled students:

- Priority at university enrolment under equal conditions;
- Necessary assistance while preparing the entrance exam;

2.6. Law on Employment of people with disabilities provides:

- Working conditions and period for adaptation at work covered by a special fund for this purpose;
- Employers of people with disabilities are free of tax payments for health, pension and disability insurance, and employment;
- Free of VAT for the associations of people with disabilities and the employees are released of salary tax;
- The employer of people with disabilities is provided with:
 - Irreversible means of 4.500 Euros and 9.000 Euros for people with severe disabilities;
 - For adaptation at the work place 6.650 Euros;
 - For equipment 11.000 Euros;
- The State budget provides means for tax releases, which are paid to the employer from a special fund.

2.7. Law on Working Relations provides:

- One of the parents of a hard disabled child has the right to work half time;
- The parent has the right to allowance to the salary for half work time.

2.8. Законот за пензиско и инвалидско осигурување обезбедува права на:

- инвалидска пензија;
- паричен надоместок за телесно оштетување;
- бенефициран работен стаж (за 12 се сметаат 15 месеци);
 - распоредување, односно вработување на друга соодветна работа;
 - преквалификација или доквалификација.

2.9. Законот за здравствено осигурување за инвалидните лица обезбедува права на:

- протези, ортопедски и други помагала, санитетски средства;
- осигурените лица учествуваат до 50% од утврдената цена на протезите, ортопедските помагала, санитетските средства;
- од партиципација се ослободени лицата со психичка попреченост без родителска грижа и осигурените инвалидни лица кои имаат потреба од протези за долни и горни екстремитети, инвалидска количка, слушни протези и ортоптички помагала.

2.10. Законот за планирање на просторот и проектирање на објекти обезбедува:

- стандарди и нормативи за планирање на просторот;
- стандарди и нормативи за проектирање на објекти.

Новини и ипредизвици

Напредокот на науката, а посебно на биохемијата, хуманата генетика, психологијата, медицината и педагогијата влијаеше врз квалитативното менување на општествената и стручната практика во третманот на овие лица.

Се донесоа бројни резолуции и декларации од органите и специјализираните агенции на ООН и на европските асоцијации во кои се сугерира ревизија на воспитно-образовната и рехабилитатиска практика и се даваат разни критериуми, стандарди и модели за развој и унапредување на сервисните служби, за образование и рехабилитација на децата со посебни образовни потреби како интегрален дел на редовниот воспитно-образовен систем и на

2.8. Law on Pension and Disability Insurance provides:

- Right to disability pension;
- Right to allowance for physical damages;
- Right to beneficial length of service (for 12 months 15 are estimated).
 - Other appropriate employments;
 - Appropriate qualification training.

2.9. Law on Health Insurance provides for disabled people:

- Prosthesis, orthopedic and other aids, medical means;
- Insured people participate up to 50% of the fixed price of the prosthesis, orthopedic aids and medical means;
- Mentally retarded people without parental care and insured people with disabilities who use prosthesis of upper and lower extremities, wheelchair, hearing aids and orthoptic aids are free of participation.

2.10. Law on Space Planning and Construction provides standards and norms for:

- Space planning;
- Construction design.

Innovationas and challenges

The scientific progress, especially in biochemistry, human genetics, psychology, medicine and pedagogy, has influenced the qualitative change of the social and structural practice in the treatment of these people.

Numerous resolutions and declarations have been brought by the UN organs and specialized agencies and the European associations which have suggested revision of educational and rehabilitational practice; have given various criteria, standards and models for development and improvement of the service institutions for education and rehabilitation of children with special education needs as an integral part of the formal educational system and the social life.

општествениот живот.

Прифаќајќи ги овие меѓународните документи се настојуваше за нивно имплементирање во националното законодавство за почитување на ваквите права со обврска да бидат достапни до надлежните органи, организации, установи и медиуми. Овие документи помогнаа да се донесат неколку национални стратегии и се иницира измена и дополнување на националното законодавство за подобрување на правата на децата со посебни образовни потреби: во нивната заштита, во основното, во средното и во високото образование.

Во сето тоа се настојуваше особено да се внесе: образование за сите деца, интеграција и инклузија во редовните средини, неиздвојување на децата од семејната и блиската средина, менување на свеста за односот кон овие лица, работа со родителите и нивно вклучување во сервисните служби.

3. ДОНЕСЕНИ НАЦИОНАЛНИ СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ:

3.1. Национална стратегија за изедначување на правата на лицата со хендикеп во Република Македонија.

3.2. Резолуција на регионалната конференција за иницирање законски промени за правата на лицата со инвалидност во Македонија и во регионот базирани врз достигнуањата и перспективите на Советот на Европа (Скопје, 2003).

3.3. Декларација за заштита и унапредување на правата на лицата со посебни потреби (Собрание на РМ, 2005).

3.4 Национална стратегија за образование во Р. Македонија во која со посебни одредби се вградени меѓународните определби образование за сите деца, вклучување на децата со посебни образовни потреби во редовното образование според нивните можности и способности, вклучување дефектолози (специјални едукатори) и други стручни кадри во редовното образование, работа со родителите и др. (Собрание на РМ, 2006).

By accepting these international documents, it is aimed to implement them in the national legislation in order to respect these rights and with obligations the documents to be available for authorised organs, organizations, institutions and media. These documents initiated several national strategies to be brought as well as the changes and amendments to the national legislation in order to improve the rights of children with special education needs: children's care, in primary, secondary and in higher education.

This was aimed to provide education for such children, their integration and inclusion in the social environment, changing the attitudes towards these children, work with parents and their inclusion in the service institutions.

3. THE FOLLOWING NATIONAL STRATEGIC DOCUMENTS HAVE BEEN BROUGHT:

3.1. Declaration on the national strategy in the Republic of Macedonia on the rights of people with disabilities.

3.2. Resolution of the regional conference on initiative for legal changes of the rights of people with disabilities in the Republic of Macedonia and in the region, based on the achievements and perspectives of the Council of Europe (Skopje, 2003).

3.3. Declaration on protection and improvements of rights of people with disabilities (Parliament of the Republic of Macedonia, 2005).

3.4. National Education Strategy of the Republic of Macedonia in which international commitments on education of children are included; inclusion of children with special education needs in the formal education according to their abilities and possibilities; inclusion of special educator and other professionals in regular schools, work with parents and so on. (Parliament of the Republic of Macedonia, 2006).

Предлози

1. Доследна имплементација на меѓународните документи во националното законодавство.
2. Донесување Национална стратегија и Закон за инклузија и за нејзино финансирање.
3. Докомплетирање на правата на децата со посебни образовни потреби со измена и дополнување на законите за детска и социјална заштита, за основно, средно и високо образование, за здравствена заштита и здравствено осигурување, инвалидско-пензиско осигурување и вработување.
4. Спроведување на инклузивни и деинституционални облици, но и задржување на постојните облици за третман на децата со потешка попреченост и претворање на овие установи во улога на ресурсни инструкторски сервисни служби за помош на редовните градинки, училиштата и на семејствата.
5. Предучилишното воспитание на децата со посебни образовни потреби да се организира и спроведува во редовните детски градинки заедно со другите деца, а за оние со потешки и комбинирани недостатоци да се организираат посебни групи во детските градинки и во центрите за дневен престој;
6. Основното образование да биде достапно за сите деца со посебни образовни потреби. Треба да се настојува вклучување во редовни одделенија, таму каде што тоа е можно, според видот и степенот на попреченоста на децата и нивните можности и способности;
7. Средното образование треба да се осовремени со следење на интегративните процеси;
8. Во редовните градинки, основни и средни училишта каде што има вклучено деца со посебни образовни потреби да се вклучат дефектолози (специјални едукатори) кои ќе им помагаат на учителите и ќе работат со таквите деца барем 5 часа во неделата.
9. За успешно вклучување на лицата со инвалидност во високото образование да се извршат подготовки уште во средното училиште.

Proposals

1. Implementation of international documents in the national legislation.
2. Adopting National strategy and Law on inclusion and its financing;
3. Providing rights for children with developmental disabilities and special education needs through changes and additions of laws on children and social care, laws on primary, secondary and higher education., health care and health insurance, pension and disability insurance, and employment;
4. Implementation of inclusive and deinstitutionalization forms, keeping the existing ones for treatment of children with severe disabilities and developing these institutions as resource centers, i.e. centers for instructors to assist the regular kindergartens, schools and families.
5. Preschool education of children with developmental disabilities and special education needs has to be organized and carried out in regular kindergartens together with the children without disabilities. For those ones with harder or combined disabilities special groups for daily stay have to be organized in the kindergartens. i.e. daily centers.
6. The primary education has to be assessable for all children with developmental disabilities and special education needs. Easier cases have to be included in regular classes, if possible, according to the kind or level of disabilities and children's abilities.
7. Secondary education has to be modernized following up the integrative processes with previously provided conditions.
8. In all kinder-gardens, primary and secondary schools where children with developmental disabilities and special education needs are included, special teachers (educator) have to be engaged to help the other teachers and to work with those children at least 5 hours a week.
9. For successful inclusion of people with disabilities in the higher education, preparatory activities have to be done in the secondary education.

Овие лица-кандидати за запишување на факултет, при уписот под исти услови да имаат предност при запишувањето и да им се обезбедат неопходни услови при полагањето на приемниот испит. Во таа смисла треба да се изврши измена и дополнување на Законот за високо образование заради подобрување на условите за остварување на наведените права.

10. Да се зголемат и подобрат правата на помош и другите давачки во детската и социјалната заштита, да се намали учеството за добивање ортопедски, плеоптички и ортоптички помагала, да се подобрат условите за вработување, да се ослободат од одредени давачки и да се создадат подобри услови за полесно интегрирање на лицата во општествената средина.

Литература / References

1. **Ајдински Љ.** 50 години заштита, образование и рехабилитација на лицата со хендикеп во Р. Македонија, Скопје 2000.
2. **Ајдински Љ.** Новини, искуства и тенденции во интеграцијата и нормализацијата на третманот, образованието и воспитанието, односно рехабилитацијата на хендикепираните лица, Струга 1995.
3. **Ајдински Љ.** Интегративно образование на децата со пречки во развојот, Образовни рефлексии, списание, Скопје, 1996.
4. **Ајдински Љ.** Интегративно (инклузивно) образование на децата со хендикеп, Изборник на трудови, Охрид, 2000.
5. **ООН** Стандардни правила за еднакви можности на хендикепираните лица, ООН, 1993.
6. **УНЕСКО** Извештај од Саламанка за специјалното образование, 1994.

These potential students, with the same conditions at enrolment, should have priority and necessary conditions while taking the entrance examination. Due to that some changes and additions to the Law on Higher Education have to be done for better conditions and realisation of these rights.

10. To increase the allowances for children and social care, to reduce the participation for prosthesis, orthopedic aids, orthoptic and pleoptic aids, to enhance, conditions for employment, tax release, better integration of these people in the social environment;

6. **Петров Р, Копачев Д, Такашманова-Соколовска Т, Нечев Ј.** Едукативните и социјалните активности со децата со тешка и длабока ментална ретардација насочени кон деинституционализацијата (искуства од проектот во Република Македонија), Дефектолошки дани - Зборник радова, Херцег Нови, 2002.
7. **Правилник** за оцена на специфичните потреби на децата со пречки во физичкиот или психичкиот развој во Република Македонија (Сл. весник на РМ бр. 1776), 2000.
8. **Soder M.** Social integration of mentally retarded children, European Seminar of the Social integration of mentally retarded children and adolescents, Hyvinkaa Finland, 1976.
9. **Ture Johnson.** Инклузивно образование. Дефектолошка теорија и практика, списание бр. 4, Скопје, 1998.
11. **ЕУ** Извештај на Европската агенција за развој на специјалното образование, 2003.